

ŽEMAITĖS VILNIUS: pasižvalgymas po rašytojos gyventas vietas

Kazimieras PRUŠINSKAS

Išsamius rašytojos Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės Žemaitės (1845–1921) gyvenimo Vilniuje tyrimus yra atlikęs daugelį metų Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus vedėju dirbęs žurnalistas, kultūros istorikas, bibliografas Vladas Abromavičius (1909–1965). Apie tą gyvenimo laikotarpį yra žinių palikusi ir pati rašytoja, jos artimieji.

Žemaitė Vilnių jaukinosi palaipsniui. Kol tarnavo, augino vaikus, ūkininkavo nebuvo nei laiko, nei finansinių galimybių išvykti iš Žemaitijos kur nors toliau. Pradedant 1905-aisiais, rašytoja keletą kartų buvo atvykusi į Vilnių, pabūdavo čia po savaitę, kitą ir vėl grįždavo namo į kaimą, nes tada ji neturėdavo pragyvenimui mieste reikalingų lėšų. Apie tai ji yra rašiusi laiškuose savo giminaičiams.

1905–1910 m., kai Žemaitė į Vilnių atvykdavo trumpam, ji apsistodavo pas Filomeną Grincevičiūtę, kuri gyveno Antakalnyje – Jūratės gatvės 25 name (ankstesnis adresas – Gailestingųjų seserų 9).

Filomena buvo viena iškiliausių ano metų lietuvių tautinio judėjimo veikėjų Vilniuje. Jos namuose vykdavo vakarai, į kuriuos rinkdavosi ano meto švietuomenė. Vilniuje ji 1915 m. buvo įsteigusi valgyklą lietuviams, vykstant karui šelpė ir maitino lietuvius.

Žemaitė dalyvavo Vilniuje vykusiame pirmosios lietuvių dailės parodos atidaryme Vileišių rūmuose (paroda veikė 1907 m. sausio 27–vasario 15 d.). Į ją rašytoja buvo atvykusi kartu su Gabriele Petkevičaitė-Bite iš Puziniškio, kur tada ji gyveno ir dirbo.

Tos dienos išpūdžiai išsiliejo tokiose jos eilutėse: „Paroda! Paroda! Lietuvių dailės pirmoji paroda!“ Tokiomis mintimis perimta įbėgau į parodos kambarius. Širdį pripildė džiaugsmo šiluma, rankos drebėjo iš nekantrybės, kad tik greičiau pamatyčiau

Rašytojos Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės (literatūrinis slapyvardis Žemaitė) bareljefas. 1964 m. Dailininkas Vladas Žuklys

darbus mūsų garsingų artistų...“ Laiške savo širdies draugui ir dukters Juzefos Vincentos vyrui Kostui Petrauskui ji rašė: „Zikaro skulptūros darbeliai, rodos, išsiskiria iš visos parodos. Yra keturi darbeliai. Tuos visi atidžiai stebi, tie ir mums geriausiai patiko.“

1911-ųjų pavasarį vykdama į Vilnių Žemaitė, Lietuvoje jau gana žinoma rašytoja, kurios kūrinėlius noriai spausdindavo laikraščių ir žurnalų leidėjai, planavo čia įsikurti ilgam ir iš anksto jau žinojo, kad gyvens pačiame miesto centre – Šv. Jurgio (dabar Gedimino pr.) gatvėje esančiame ištaigingame dvarininko, Vilniaus žemės ūkio banko direktoriaus Aleksandro Meysztowicziaus 9 kambarių bute (tuometinis adresas Šv. Jurgio 19-13). Dabar šiame Gedimino pr. 17 name veikia Susisiekimo ministerija. Čia gyvendama rašytoja nuomos nemokėdavo, bet turėdavo prižiūrėti butą ir už tą darbą kas mėnesį gaudavo po 7 rublius atlyginimo.

Šis laikotarpis jos gyvenime labai įdomus. Daug žinių apie tai rašytoja yra pateikusi savo laiškuose.

Nors Lietuvoje Julija jau buvo žymi rašytoja,

(Nukelta į 16 p.)

¹ *Žemaitė*, Kaunas, 1953, p. 109.

Rašytoja Žemaitė 1913 m. Atvirukas, kuriame panaudota fotografo Aleksandro Jurašaičio nuotrauka

tačiau kūrybinis darbas nebuvo pelningas, už korespondencijas laikraščių redakcijos mokėdavo menkai, tad gyvendama mieste ji pirmiausiai susidūrė su finansinėmis problemomis. Gaunamų pinigų dažniausiai neužtekdavo net elementariausioms reikmėms, o reikėjo visko: ir tinkamų rūbų, ir avalynės, ir maisto, ir vaistų, popieriaus, rašalo, kt. Taigi, kaip kad Žemaitė yra rašiusi, jai gyventi Vilniuje buvo gera ir smagu, tik per daug brangiai, pinigas kaip vanduo plaukė, o čia jo nebuvo iš kur pasisemti. Vargino ir nejprasta miesto tvarka – išeini į gatvę ir jau negali jaustis kaip kaime. Iš pradžių itin daug bėdų rašytoja turėjo dėl savo apavo.

Viename iš to meto laiškų K. Petrauskui ji rašė: „Dar pasiguosiu, jog visiškai batai man nukrito, lopau, lopau, bet nieko nemačija. Pirkau pavasarį skūrines kanteples už 2 rub., maniau visiems metams

užteks, kur tau – nukrito su visu. Niekuomet nemaniau, kad mieste taip avalynė greit plyštų. Kad taip sodžiujė, tiek avalynės man būtų trejiems, mažiausiai, metams užtekę, o čia nepajusi, kaip ir kiauri batai.“ Taigi, batai plyšta, o basa ar į klumpes įsispyrusi juk miesto grindiniu nevaikščiosi, į parodas, koncertus, susirinkimus nenuėisi...

Laikui bėgant Žemaitė su miestietės gyvenimu apsiprato, ėmė čia įleisti šaknis, susirado draugų, pradėjo lankyti paskaitas, kultūros vakarus, koncertus. Ją domino tiek lietuviški, tiek ir lenkiški renginiai, visur ieškodavo savo sielai atgaivos.

1911 m. ji dalyvavo rengiant Vilniuje vykusią 5-ąją lietuvių dailės parodą, o ją atidarius dirbo jos ekspozicijoje. 1912 m. laiške K. Petrauskui ji rašo: „Manai, jog aš turiu daug laiko. Anaip-tol! Dabar laike parodos įmanau susiplėšyti. Esu apsiėmusi tris adynas kasdien nuo 10-tos ryto iki 1-mos sėdėti parodoje prie skyriaus „Ūkininko“ leidinių (knygučių, atviručių ir t. t.), tvarkyti, pardavinėti. Po pirmos einu pietų net į Antakalnį. Paskui atgal jau į nakvynę besuspėju. Dabar paskyrė mane į ekspertizos komisiją. 17 žmonių pasidalinome tarp savęs į sekcijas. Išsiskyriau į skyrių marškonijų audeklų, tuos geriau pažįstu, na ir paskirtomis valandomis kasdien turiu būti parodoje, tai nuo 11-tos, tai nuo 3-čios, tai nuo 6-tos, kaip nutaria, kaip patogiau išeina. Man „Ūkininkas“ nuo ryto, paskui ekspertiza, kartais nė pietums nėra laiko, o parašyti – ko beklausi.“

1912 m. Žemaitė persikėlė gyventi į Užupio pakraštyje esan-

Rašytojos Žemaitės bareljefas. 1926 m. Skulptorius Petras Rimša

čios Ponomarskio (dabar Varpų) gatvės 21 namo 4 butą. Jos anūkė Elzė Veikšaitė yra rašiusi: „per Konstancijos Gaigalaičios rekomendaciją susiradome kambarį Užupėje – Ponomarskio gatvėje. [...] atsimenu, kad buvo mažytis kambarelis: vos įsitemo dvi lovos, stalelis ir pečiukas su plytele“.

1913 m. rašytoja savo gyvenamąją vietą Vilniuje pakeitė kelis kartus. Pavasarį ji įsikūrė senamiestyje – dabartinės Tiltos gatvės 15-ame name Radzevičiams priklausiusiame 19 bute.

Kai tik turėdavo laiko, rašydavo. Ji užmezgė ryšius su Vilniuje veikusiomis redakcijomis, siūsdavo joms savo kūrinius, bendradarbiavo juos rengiant spaudai. Ypač glaudžius ryšius tuo metu ji palaikė su laikraščio „Lietuvos žinios“ redakcija. Šio leidinio redaktorė buvo jos bičiulė G. Petkevičaitė-Bitė. 1913 m. liepos mėnesį Žemaitė, spaudžiama nepriteklių, sutiko 1913–1915 m. tapti nominalia (fiktyvia) „Lietuvos žinių“ atsakomąją (atsakingą) redaktore, t. y. prieš valdžią

tapo atsakinga už šio laikraščio publikacijų turinį. Faktiškai tos pareigos buvo tik dėl akių – ant popieriaus, nes ji laikraščio turiniui jokios įtakos nedarė. „Vardą prisiimsiu tik kokiai nelaimėi atsitikus – laikraščiui prasikaltus, redaktorei cypėje pasėdėti. O kol kas gausiu 5 rub. kas mėnesį“, – rašė Žemaitė.

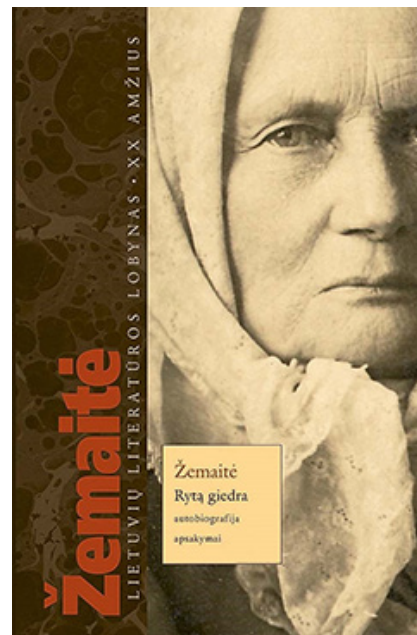
Tada „Lietuvos žinių“ redakcija, kaip ir „Lietuvos ūkininko“, „Bendrijos“ redakcijos bei „Žiburėlio“ draugija veikė šalia dabartinės Lietuvos prezidentūros esančios Lauryno Gucevičiaus gatvės 55 name (ankstesnis adresas – Valstiečių g. 10). Tada kaip nominaliai „Lietuvos žinių“ atsakingajai redaktorei jai šiame name buvo leista gyventi.

„Lietuvos žinios“ tada buvo pažangus leidinys, valdžia jį persekiojo. Už vieną straipsnį apie Valstybės dūmą ir kadetus redakcija sulaukė didelio spaudimo, Žemaitė 1915 m. buvo patraukta atsakomybėn ir dvi savaites įkalinta Vilniaus Lukiškių kalėjime (Lukiškių skg. 6). Prieš įkalinimą laiške savo anūkei Žemaitė rašė: „Šiandien sėdėjau teisme ant apkaltinamųjų suolo, teisė mane už „Lietuvos žinių“ straipsnį, apriliaus mėnesį įdėtą. Vasarą šaukinėjo pas sliedovatelį į policiją, pas pristavą, o šiandien, 10 gruodžio, nuteisė į tvirtovę ant 2 savičių“. Kalėjime praleistų dienų atsiminimai vėliau nugulė į jos parašytus „Kalėjimo įspūdžius“. Čia ji rašo: „Nuo apskritų metų buvo jau žinota, jog man teks kalėjimas, bet vis dar viltis, gal kaip norint, šiaip ar taip galės išvengti, atsiliuosuoti; o nuo pusės metų jau tikrai likau nuteista ant dviejų sa-

vaičių tvirtovės ir dar būk sumažinę ant dešimtų dienų. [...] Rodos, taip seniai žinome ir rengėmės sėstis, o pamačius sargybinių su popieriu areštuoti, šiust! Šaltis perpylė per visą kūną...“.

1913 m. pabaigoje Juliją pradėjo globoti advokatas Andrius Bulota ir jo žmona Aleksandra. Jie Žemaitėi pasiūlė apsistoti jų šeimai priklausiusiame bute (adresas: J. Basanavičiaus g. 19–11). Bulotų šeima turėjo ir medinę vasarnamį Antakalnio Vasaros gatvėje (namo numeris 20). Čia rašytoja praleido dvi vasaras. Ją, sėdinčią šio vasarnamio gongose ant laiptelių, yra nutapęs dailininkas Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966). Rašytoja buvo gana kukli, Dailininkas prisimena, kad, pradėjęs tapyti ją, ši pasakiusi: „Sugalvojai menką dalyką. Geriau pieštum kokią gražią poniją: ir skruosteliai skaiskesni, ir rūbeliai puikesni. O čia kaimiška boba“.

Aktyviai įsitraukusi į visuomeninį gyvenimą, kad ir spaudžiama buitinių rūpesčių, rašytoja vis dėlto rasdavo laiko kūrybai. Tuo laikotarpiu, kad ir nelabai pažindama miesto gyvenimą, ji ėmėsi kūrinių, kuriuose tą gyvenimą pabandė pavaizduoti. Taip gimė apsakymas „Ponas Zigmantas“. Tuo laikotarpiu ji parašė kūrinių ir lietuviškos spaudos draudimo laikotarpio tema („Drausmę atsiminus“, „Trupiniai, surinkti iš spaudos draudimo laikų“), trumpą autobiografiją „Pirmieji mano žingsniai“. Vilniuje gimė ir jos kūriniai vaikų auklėjimo, ugdymo tema – „Magdelė“, „Kaip Jonelis raides pažino“, „Petriukas atsargus“,

Knygos „Žemaitė. Rytą giedra: autobiografija, apsakymai“ (Vilnius, 2005 m.) viršelis

„Jonelio Velykos“, „Piemenukai“.

Gyvendama Vilniuje Žemaitė, padedama savo bičiulių kalbininkų Jono Jablonskio ir Jurgio Šlapelio, pradėjo spaudai rengti savo „Raštus“.

1913–1914 m. buvo išspausdintos aštuonios Žemaitės kūrinių knygutės, 1914 m. – pirmoji dviejų tomų knyga „Apsakymėliai“, į kurią buvo įtraukti anksčiau atskirose jos knygutėse išspausdinti kūriniai. Antros dvi tomos knygos išleidimą sutrukdė 1914 m. vasarą prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas.

Jau pirmosiomis karo dienomis Žemaitė aktyviai įsijungė į organizaciją, kurios rūpinosi karo pabėgėlių apgyvendinimu, šalpa, veiklą. Rašytojai buvo patikėta vadovauti nukentėjusiųjų nuo karo asmenų prieglaudai. Ji rinko ir nuo karo nukentėjusiems skirtas aukas, rašė atsišaukimus, nukreiptus prieš kaizerinę valdžią. 1914 m. laiške sūnui An-

(Nukelta į 18 p.)

Iš kairės: rašytoja Žemaitė ir jos bičiuliai Aleksandra ir Andrius Bulotai. 1917 m. Nuotraukos originalas saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje

tanui ji rašė: „Su butais irgi pamažu susitvarkėme. Iš inžinieriaus Vileišio gavome po visu namu rūšį pabėgeliams dykai – keturi dideli namai ir virtuvė. Ten sukimšom visas bobas su mažais vaikais – septyniolika bobų ir keturiasdešimt vaikų sutalpinom. Butuose, pasamdytuose miesto pakrašty, sutalpinom suaugusius ir senius – apie du šimtus žmonių.“ Kitame tais metais rašytame Žemaitės laiške skaitome: „Aš dabar turiu darbo, lakstymo ir galvosūkiu su žmonėmis pabėgėliais, kurių kas kartas daugiau užplūsta; rodos, jau rašiau, kad uždėjo man priedermę rūpin-

Rašytojos Julijos Beniūševičiūtės-Žymantienės (literatūrinis slapyvardis Žemaitė) kapas Marijampolės kapinėse. Nuotrauka iš RKIC archyvo

tis pabėgėlių maistu; pinigų šiam sykiui yra sumesti keli šimtukai, kaip ilgai tais penėsim žmones, vaikus, nežinome, o jei kas kartas daugiau rasis pabėgėlių parvartytų, galima ir maisto jiems pritrūkti. Visai reikia pagalvoti, o čia dar vienam įtinki, kitam ne, visa ko reikia išgirsti.“ Dar kitame giminėms adresuotame laiške Žemaitė pasakoja: „akys raibsta, galva svaigsta, niekuomet nebuvo turėjusi tokio didelio užsiėmimo. Pamislykit, 200 žmonių pavalgydinti, – pietus verda, verda, o žmonės alkani: indai maži, kuknės mažos, anė kaip apsitekti, o vis dar nauji atplūsta su baisiausiomis žiniomis, pliki, nuogi, vienmarškiniai, basi, iš ugnies išpuolę, nuvargę, nusikamavę, o kiek mylių pėsti keliavę, sušalę, išalkę, o čia nė ko valgyti, nė pastogės, nė ko pasikloti, nė kuom apsikloti. Motinos verkia, vaikai verkia... Kaip pavasarį pirmą sykį avis išgena į ganyklą, maži ėreliai bu! bu! Senės avys vėl bu! Taip ir čia visais balsais: „Mama, šalta! Mama, valgyti! Mama, miego! Mama, gerti“. O tos mamos kužda, dreba, ašaros tik kaip pupos byra... Širdis plyšta iš šalies žiūrint.“

1915 m. gegužės 31 d. Žemaitėi sukako 70 metų. Tuo metu sveikata ji jau negalėjo pasigirti. Vilniaus aukštuomenė norėjo rašytojos jubiliejų paminėti iškilmingai. Kai ši žinia pasiekė Žemaitę, ji iš karto pasakė, kad renginyje nedalyvaus. Ragino į jį nevykti ir savo bičiulius. 1915 m. gegužės 22 d. laiške G. Petkevičaitėi-Bitei ji rašė: „aš to jubiliejaus neprisiimu, o jei manęs neklausys – tai tą dieną tikrai susirgsiu, su lova manęs neneš. Juokai tik svieto! Kraujas liejasi, ašaros plūsta, o čia žmonės dykaduoniai užsiima tokiais kvailiais niekais, dabar ne laikas kokioms tai iškyloms, linksmybėms! Tegul verčiau užsiima rimtesniu darbu, tegul šluosto ašaras vargdieniams, likusiems be pastogės ir duonos kąsnio...“

Iškilmingo mitingo nebuvo, bet rašytoja gavo daug sveikinimų, gražiai jubiliejų paminėjo jos koligos spaudos darbuotojai.

1915 m. rudenį rašytoja kartu su Bulotomis per Sankt Peterburgą išvyko į Ameriką. Iš ten į Lietuvą grįžo 1921 metais. Tada apsistojo Marijampolėje pas Bulotas. Į Vilnių ji nebesugrįžo. Iš Marijampolės važinėjo pas gimines, tvarkė reikalus Kaune. Tais pačiais metais, autobusas, kuriuo ji važiavo iš Kauno į Marijampolę, sugedo, rašytojai naktį teko praleisti laukuose, ji peršalo, susirgo plaučių uždegimu ir netrukus – gruodžio 7 d. mirė. Rašytoja amžinam poilsiui atgulė Marijampolės kapinėse.